

REFORMÁTUS TEMPLOMOK TÖRÖK HÍMZÉSEI ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON

TAKÁCS BÉLA

Palotay Gertrud 1940-ben jelentette meg az *Oszmán török elemek a magyar hímzésben* című kitűnő tanulmányát, amelyben részletesen feldolgozta és bemutatta a hazánkban található eredeti török, illetve törökös—magyar hímzéseket. Szinte azt gondolhatnánk, hogy ezen aprólékos és nagy szakértelemmel megírt tanulmány után nem sok újat mondhatunk erről a témáról. Jelen közleményünkben nem is szándékozunk a török hímzés technikájáról, a textil és hímzőfonál anyagáról, a díszítményekről, azok elhelyezéséről beszélni, csupán a rendelkezésünkre álló adatok alapján szeretnénk kiegészíteni *Palotay Gertrud* tanulmányát.

Palotay Gertrud említett művében elsősorban a hazánkban fennmaradt tárgyi emlékek alapján dolgozta fel ezt a rendkívül érdekes kultúrtörténeti témát. Levéltári adatok meglehetősen gyéren fordulnak elő tanulmányában. Lehet, hogy a szerző — minden tiszteletreméltó igyekezte mellett — nem is tartotta fontosnak a levéltári adatok felkutatását, mert a tárgyi és a korábban már nyomtatásban megjelent emléanyag olyan bőséggel állt rendelkezésére, hogy ezekből átfogó képet alkothattott a Magyarországon és Erdélyben található török hímzésekről és megállapíthatta hatásukat a magyar hímzésben. Mindenesetre *Palotay Gertrud* tisztában volt azzal, hogy a kéziratok, illetve levéltári anyagban sok adat található a témával kapcsolatban, mert ezt írja: „Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek fontos kútfői régi egyházi múkincseink ma már sokszor veszendőbe ment emlékeinek. A protestáns egyházak canonica visitatio-iban érdekes adatokat találunk arra vonatkozólag, hogy mikor s milyen fajta török hímzések kerültek egyik vagy másik templom birtokába.”¹

Közleményünkben éppen ezekre a kanonika vizitációs jegyzőkönyvekre támaszkodunk. Ezek alapján igyekszünk bemutatni, hogy a 17—18. század folyamán Borsod, Abaúj, Zemplén megyékben, — ide számítva Gömör és Torna megye egy részét is — milyen meglepően nagy számban voltak található török hímzések a falusi, városi református templomokban.

Az 1665—1806 közötti időben, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben, a gömői és tornai részekben 59 egyházközségben összesen 95 török eredetű, illetve hímzésű terítőről találtunk adatokat az inventáriumokban.² E számban nincsenek benne azok a terítők, amelyeket *Palotay Gertrud* említ, vagy fényképen bemutat idézett művében. Azt is meg kell azonban mondanunk, hogy ez a szám nem teljes, egyrészt mert az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből több gyülekezet leltára hiányzik, másrészt pedig a lelkészek, — különösen a 19. század elején

nem tudták biztosan megállapítani egy-egy terítőről, hogy török hímzésű-e vagy sem? Ezzel magyarázható, hogy olyan egyházközségekből is került be török terítő a sárospataki Református Múzeumba, ahol a régi leltárak ilyen darabról nem tesznek említést.

Feldolgozásunk során először azokról a terítőkről beszélünk, amelyek az inventáriumokban kifejezetten „török” jelzéssel vannak feljegyezve. Névsor szerint véve az egyes helységeket, ezek a hímzések a következőképpen találhatók a különböző időből származó leltárakban:

Abaujvár (1799) „egy keskeny *török* kendő, selyemmel s arannyal varrott a két végi”.

Aggtelek (1711) „prédikáló széken egy szőnyeg, felül rajta egy *török* matéria”.

Alsókállosa (1735) „van egy *török* gyólts, veszsős, sujtásos, egy keszkenő bulya vászon *török* varrással, arany fonallal és sok féle selyemmel varrott”.

Ároktő (1754) „egy *török* varrásos abrosz”.

Balajt (1711) „négy szegű, *török* varrású, veres, sárga, kék kiseded abrosz”.

Beje (1735) „*török* varrással sok féle selyemmel varrott bulya vászon kendő”.

Berzété (1755) „teve szőrből szőtt, *török* varrású, veres, kék és zöld selyemmel varrt, kívül veres fejtővel prémezett és vászonnal bélelt abrosz”.

Berzétékőrös (1755) „négy ágakra varrott *török* varrású keszkenő”.

Boldva (1736) „egy *török* varrásos sok féle selyemmel varrott nagy bulya vászon kendő”.

Csécs (1711) „hét keszkenő, ketteji *török* varrással”.

Csoltó (1735) „selyem hat virágokra varrott *török* gyólts keszkenő”.

Hamva (1735) „egy sok féle selyemmel varrott patyolat abrosz *török* varrással, egy teve szőrből való kendő *török* varrással merőn meg varrva, gyóltsal bélelve, körül fejtővel”.

Hernádszékáros (1735) „*török* varrásos bulya vászon keszkenő”.

A *Hidvégárdón* 1801-ben még meglevő török terítőről ritkaságánál fogva külön beszélünk. Az inventárium így írja le ezt a különleges textíliát: „Egy nagy külömb-külobmb féle tarkájú hajdani szép *török* keszkenő, gyóltsal bélelt, mellynek szélén illy írás olvastatik. Joh. 3. A szél a hol akar fújni fú, st. H. V. Ar dai Ekklésiában lakozó Tiszt. Szikszai Sámuel nevű prédikátor úr idejében a bölts Isten, ns. és nnts vzló Paál Deák uram szívét, lelkét a maga ditsőségének elő mozdítására, Landor Fejér vár alatt való hadakozásában fel indította illy képpen: Ha az Úr meg áldván az ő jó voltából és haza hozánd az Ó népe közzé, az Isten ditsőségéről el nem felejtkezem. Mellyre való nézve az Úr oda való létemet meg áldotta és adta ezt a meg ígért asztalra való szép matériát, egy aranyos kendővel együtt; én is felül meg nevezett Paál Deák tiszta indulatból adtam ezeket a meg nevezett jókat a H. V. Ar dai Ekklésiában levő templombéli sz. sákramentumnak eszközei közzé, az 1688-dik esztendőnek karátsony havának 24. napján. Bede Albert, Rátz Tamás uraimék bíróságokban, akkori öreg Kótzán János egyházfiságokban, Szabó István, Szabó Márton, Beke János és Madar Mihály esküdtségekben.”

A feliratból egyértelműleg kitűnik, hogy a terítőket Paál Deák hadizsákmányból, fogadalmi ajándékként adta a hidvégárdói egyházközségnek. „Landor

Fejérvárt”, helyesebben Nándorfehérvárt, a mai Belgrádot 1688. szeptember 6-án szabadították fel a török hódoltság alól, tehát december 24-én már Hidvégárdón lehetett a terítő.³

A szendrői egyházközség urasztali felszerelése közé hasonló módon került „egy veres selyem tsujtár, a mely jó emlékezetű eleink által a Belgrádi tsatában nyeretett”. A nyeregtakaró foszlányai nemrégén még megvoltak a szendrői egyházközség birtokában. A székelyvajai (Erdély) református templom asztalára pedig 1791-ben Lajos Sámuel egy nyomtatott török „keszkenyőt” adományozott, amelyet 1789-ben szintén a török elleni háborúban szerzett.⁴ E kis kiterítő után, tovább folytatjuk a „török” jelzésű terítők leírását:

Jánosi (1735) „egy sok féle selyemmel varrott *török* bulya vászon abrosz”.

Jósvafő (1735) „abrosz, hosszú kendő formára, arannyal, selyemmel való varrás van a végén, *török* munka”.

Kesznyéten (1711) „*török* varrású matéria”.

Kisköre (1665) „egy *török* varrású kendő”.

Körtvélyes (1801) „fejér táblájú, külömb-külömb színű, apró virágú *török* keszkenő, selyem, szekfű, rosa, világos kék szín”.

Maklár (1665) „három, *török* színnel varrott kendő, a pulpituson egy *török* kendő”.

Miskolc (1735) „egy hosszú ezüst skófiom és külömb-külömb féle selyemmel *törökös* varrással ki varrott patyolat abrosz”.

Nemesbikk (1736) „egy *török* varrással, sokféle selyemmel hat nagy virágokra varrott bulya vászon kendő”.

Nyékládháza (1735) „egy *török* varrásos sokféle selymes kendő”.

Onga (1759) „*török* kendő”.

Pelsőc (1755) „egy verhenyes *török* munka pamut kendő”.

Perkupa (1801) „egy díszes *török* keszkenő”.

Poroszló (1736) „egy sokféle selyemmel, bulya vászonra *török* varrással egészszen virágokra varrott bellett abrosz, egy kis bulya vászon kendőcske, a két végei *török* varrásosak”.

Radostyán (1735) „egy *török* varrású hoszszutska kendő bulya vászon”.

Rudna (1755) „*török* varrással egészszen meg czifrázott bulya patyolat keszkenő, *török* varrással öt helyen meg czifrázott bulya patyolat keszkenő”.

Sajóvamos (1757) „vagyon egy *török* veress selyem és fejér abrosz”.

Szalóc (1755) „egy *török* varrású keszkenő egészszen meg varrva”.

Szentsimon (1735) „egy hosszas *török* varrásos bulya vászon kendő”.

Szikszó (1736) „egy kis *török* kendőtske, veress és sárgás selyemmel varrott, egy fejér és tenger színű selyemmel, arany fonallal varrott *török* kendőtske”.

Szkáros (1665) „négy kendő, egyik *török* varrásos”.

Szőlősdárdó (1735) „egy bojtos végű *török* abrosz”.

Tarcal (1806) „egy sejem *török* kendő, egy bulya vászon *török* kendő, abrosz *török* varrással varrott, egy *török* pamuth kendő, mellynek kerülete sárga és zöld színű, azon belül vagynak körös körül veress és zöld színű apró rósák, a közepin is ily színű nagyobb rosa”.

Tokaj (1806) „egy kék keszkenő, fejér, veress, fekete selyemmel tizennégy hímmel varrott *török* munka, rajta a szélin körös körül kék selyem borsózás”.

Tiszatarján (1727) „egy török varrású abrosz”.

Varbó (1753) „kendő, török munkával varrott”.

Zsip (1735) „török varrásos veress selymes aranyos bulya vászon kendő, egy bulya vászon török varrásos kendő”.

Több esetben a terítőknél, kendőknél, abroszoknál csak a „bulya vászon” jelző utal a textília török eredetére. A bulya vászon elnevezés gyűjtőfogalomként szerepel a leltárakban. Ezzel jelölik a szintén száda alapanyagú, rendszerint a hímzett „veszszős”, vagyis hímzett csíkokkal mezőkre osztott „bélett” és a bélelt oldalán, illetve a textília fonákján „fejtővel prémezett”, vagyis keskeny vászon vagy selyem sávval a négy oldalán körülvevett terítőket. Néha a „gyólt”, „patyolat”, „fátyol” szavak utalnak a terítők száda anyagára.

Bulya vászon terítőket a következő helységekben találtunk:

Alsókálása (1735) „keszkenő, bulya vászon, veres pamuttal veszszős”.

Egerlövő (1736) „egy bulya vászon, egészszen nagy virágokkal varrott s bélett abrosz, körül kék gyóltal prémezett”.

Emőd (1735) „egy fejtér bulya vászon bellett négy szegű abrosz kendő, körül fejtő rajta, egészszen varrott”.

Jánosi (1735) „egy sokféle selyemmel varrott bulya vászon abrosz”.

Kesznyéten (1693) „egy bulya vászon selyemmel varrott kendő”.

Kondó (1735) „egy mindenütt meg vart bulya vászon kendő”.

Mezőcsát (1754) „bulya vászon kendő egészszen külömb-külobmb féle selyemmel varrva”.

Mezőkeresztes (1736) „egy gyenge bulya vászon kendő két végén varrott, egy keskeny bulya vászon kendőcske négy nagy virágokkal a két végén, egy hasonló keskeny bulya vászon kendőcske a két végén hat virágokkal, egy egészszen virágokkal bé varrott bulya vászon kendő”.

Nagyvisnyó (1735) „egy fejtér, zöld, veress selyemmel egy színre varrott bulya vászon kendő”.

Ónod (1757) „vagynak nyoltz keszkenők, egyik bélett, körül sárga tafota, belső része bulya vászon, külömb-külobmb féle selyem virágokkal egészszen meg varrva, egy régi bulya vászon, kívül arany tsipke, a két végi selyem és arany virágokkal varrott, vagynak még két keszkenők, az edgyik bulya vászon, régi, a két végi ennek is arannyal varrott”.

Pelsőc (1711) „egy varrásos tarkás bulya kendő”.

Poroszló (1736) „egy veres pamuttal szőtt, három szélben való bulya vászon abrosz, egy bulya vászon hosszszas kendő, sokféle selyemmel és arannyal almáson varrott, egy keskeny bulya vászon kendőtske, a két végén selyemmel és arannyal varrott, egy kis bulya vászon kendőtske, a két végi selymes virágosok, van egy kis bulya vászon kendőcske, tenger szín, veress selyemmel arannyal a két végén hat virágokra varrott, selyemmel a két szélin veszszözött”.

Putnok (1735) „egy sárga, zöld, fekete selyemmel, arany fonállal két végén varrott bulya vászon kendő, két végén apró virágokkal varrott bulya vászon kendő”.

Radnót (1755) „egy bulya vászon, mellynek a szegeletei s körületi selyemmel varrottak, rojtok a szegeletin”.

Rimaszécs (1735) „egy négy virágokra varrott bulya vászon hosszszas kendő”.

Rudna (1755) „zöld selyemmel s arannyal varrott körös környül zöld csipkés *bulya patyolat* keszkenő”.

Szendrő (1759) „egy *bulya vászon* kendő, egy fekete *bulya vászon* kendő, sokféle selyemmel varrott”.

Szilvásvár (1735) „egy kék és tündő szín selyemmel a két végin varrott *bulya vászon* kendőcske”.

Tiszadorogma (1665) „egy kendő szőr, *bulya vászon*”.

Már az eddigiekben is láthattuk, hogy több esetben a terítők, kendők, abroszok formáját is leírták a leltárt készítő vizitátorok. A „hoszszas, hoszszúkás, keskeny” jelzőkkel, török, *bulya vászon* meghatározással felvett leltári tételek mellett sokszor hiányzik a török, *bulya vászon* jelző, csak a textília formája bizonyítja, hogy ezek is török hímzések voltak. A 17. században kétféle formájú török kendő volt használatban: a négyszögletes terítő és a hoszszúkás, törülközőnek használt ún. „*pesgir*” nevű kendő. Az utóbbiaknak általában csak a két végét díszítették de találunk olyan darabokat is, amelynek mind a négy oldala, keskeny keretbe foglalt sávon belül, ágas virágokkal van hímezve. Ilyen például a sárospataki Református Múzeumban levő paraszniai terítő.

Pesgir kendők voltak a következő egyházközségekben:

Felsővály (1735) „selyemmel varrott *hoszszú* kendő”.

Nagyvisnyó (1753) „egy *törülköző* forma, selyemmel varrott rojtos kendő”.

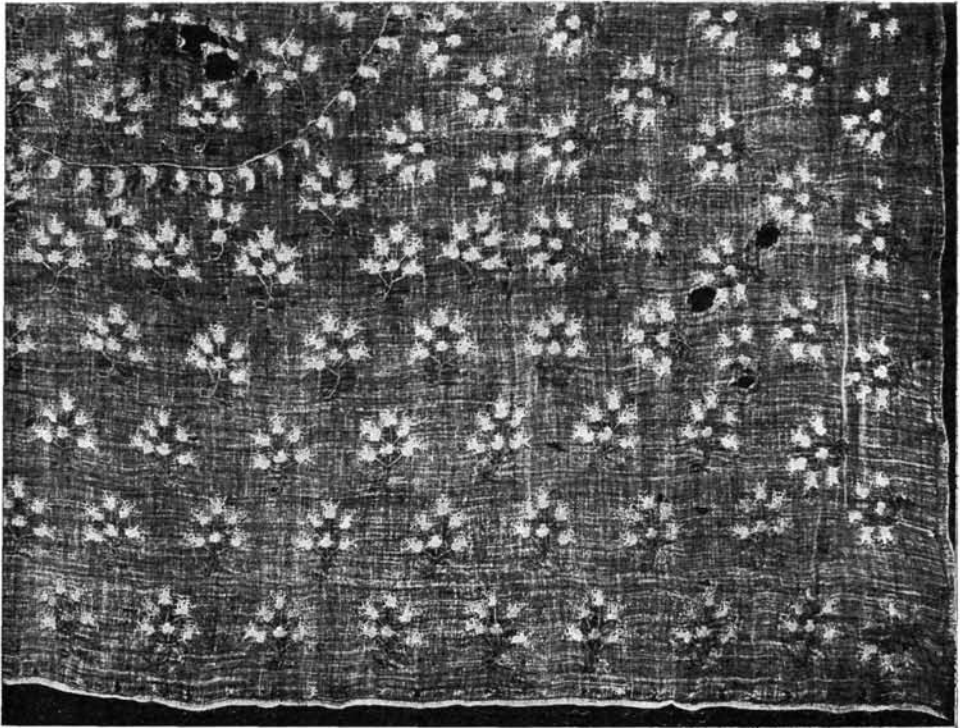
Poroszló (1736) „egy fátyol *hoszszas* kendő, végin arany és ezüst fonallal varrott, körülötte sík”.

Ritkábban fordulnak elő az egyházi tulajdonban lévő török textíliák között a selyemből, atlaszból, brokátból készült terítők és abroszok. Ez talán azzal magyarázható, hogy a selyem könnyen rongyolódó, kevésbé időtálló anyag, mint a vászon vagy a gyolcs. A brokát pedig elsősorban női és férfiruhák, török kaftánok, paplanok anyaga volt a 17. században. Mindenesetre ezek nyomát is megtalálhatjuk a leltárakban, sőt néhány darab átvészelte az idők viharait és még aránylag jó állapotban ma is megvan. Ilyen például a *gönci* református egyházközség birtokában levő, az 1799-es leltárban szereplő „egy *atlatz török* munka, tündőszínű selyem, arany, ezüst virágokkal ki varrott abrosz”, valamint a sárospataki Református Múzeumban őrzött *brokát* terítő, melyet a *tiszadorogmai* református templomban szószéktakarónak használtak. A terítő kétségkívül török eredetű.⁵

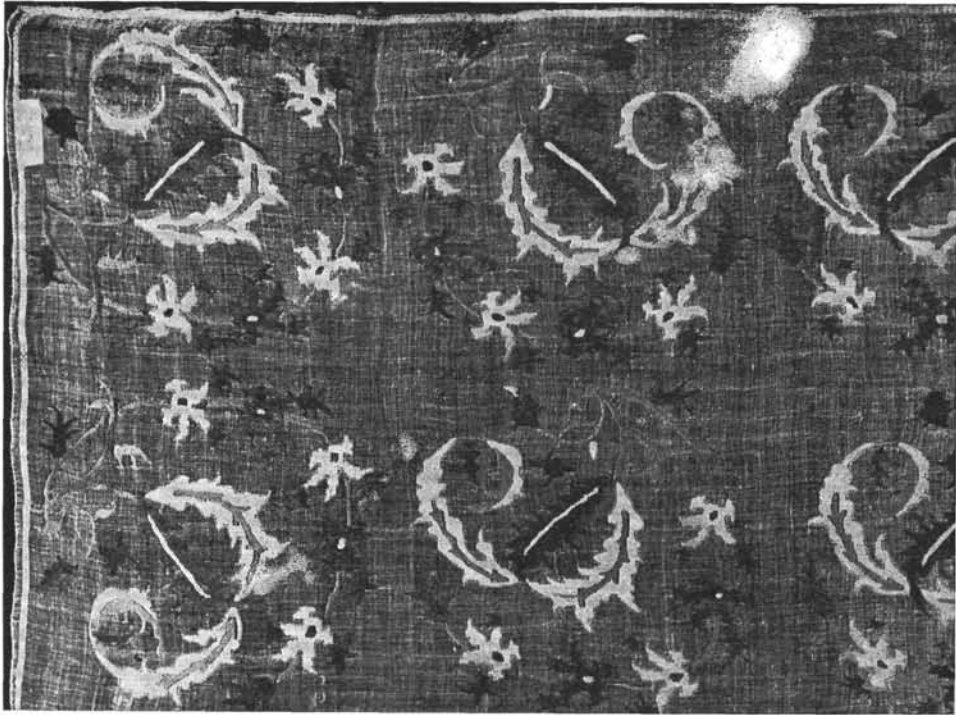
A vékonyszálú patyolat, száda, a csillogó selyem és brokát terítőkön kívül megtalálhatók voltak a borsodi református templomok úrasztali felszereléseik között a „*teve szőr*” terítők is. *Tolcsván* 1806-ban volt egy „veress *teve szőr* keszkenő, *Perkupán* pedig (1801) a terítő hímzőanyaga volt teveszőr: „egy veress, kék, fejtér és zöld *teve szőrrel* ki varrott bíbor keszkenő”. Az utóbbi adat azért is érdekes, mert a török textíliák hímzőanyaga általában a selyem, arany, ezüst színű skófiium volt. Úgy látszik a hímzésben is alkalmazták ezt az egyébként csak vastagabb terítők, szőnyegek készítéséhez használatos fonalat. Megjegyezzük még, hogy a *tolcsvai* terítő anyagának meghatározása, illetve leírása nem pontos. A sárospataki Református Múzeumba került terítő, amely a leltárban *teve szőrből* készültnek van feljegyezve, a valóságban egészen finom gyapjából készült.

Különlegességnek számítanak a hímzett keszkenők és abroszok között a „nyomtatott” technikával díszített török textiliák. „Ezek a mintásan nyomtatott vászonfélék — írja *Palotay Gertrud* — bizonyára a mai népi kékfestő mester-ség módján fadúcokkal nyomtatott minták voltak. A Néprajzi Múzeum szép sorozatát őrzi olyan, valószínűleg múlt századbeli, török festőmintáknak, amelyeknek többszínű nyomott növényi díszítőelemei régi magyar úrihímzéseink díszítményeivel rokonok”.⁶ Három nyomtatott terítőről találtunk írott emléket Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. *Sajókápolnán* 1735-ben volt „egy tarkás nyomtatott török abrosz”, *Tokajban* pedig az 1806-os összeírás adatai szerint volt „egy veress festéssel körös-környül nyomtatott és a sikárlásban meg szakadt, de be foldott gyolts török kendő”. Szintén nyomtatott terítő lehetett a *Perbenyikben* ugyancsak 1806-ban feljegyzett „török kárton kendő” is. A „kretton” vagy „kattun” néven is nevezett, művészi mintájú, nyomtatott vászon anyag a 18. század óta elterjedt ruha, falı, tapéta és bútorbevonó anyag volt. A perbenyiki templomban asztalterítőnek használták ezt a textíliát.

Nem szándékszunk itt kitérni annak a kérdésnek tárgyalására, hogy milyen hatással volt a török hímzés ornamentikája a magyar hímzésre, mert ezt *Palotay Gertrud* művében részletesen ismerteti. Tény, hogy néhány esetben



1. kép. A bereti terítő részlete



2. kép. A hernádszentandrászi terítő részlete

nehéz eldönteni egy-egy hímzett terítőről, hogy eredeti török munka-e, vagy pedig ennek Magyarországon készült utánzata. Ezzel magyarázható a *bodrogkeresztúri* eklézsia leltárában 1806-ban feljegyzett egyik terítőjének bizonytalan meghatározása: egy tisztességes abrosz, mellynek közepi mint egy *török varrásnak látszik*, veress selymes, négy szegletei pedig veress és kék selymes virágokkal ki varva”. A minták elhelyezése alapján a bodrogkeresztúri terítőt a magunk részéről inkább magyar munkának tartjuk. Az eredeti török kendőknél pedig a díszítő motívumok rendszerint sűrűn behálózzák a terítő egész felületét, esetleg a négy oldalt díszítik széles sávban, az ún. *pesgir* kendőknél pedig a két végén helyezkednek el a díszítmények. A *miskolci* református egyház patyolat abroszáról is azt írták 1735-ben, hogy „*törökös varrással*” varrott. Itt azonban kétségtelen, hogy eredeti török hímzésről van szó, erre utal a leírásban szereplő „*hoszszú*” jelző, vagyis a *miskolci* terítő *pesgir* volt. Palotay Gertrúd hasonló véleménnyel van a szóban levő terítőről.⁷

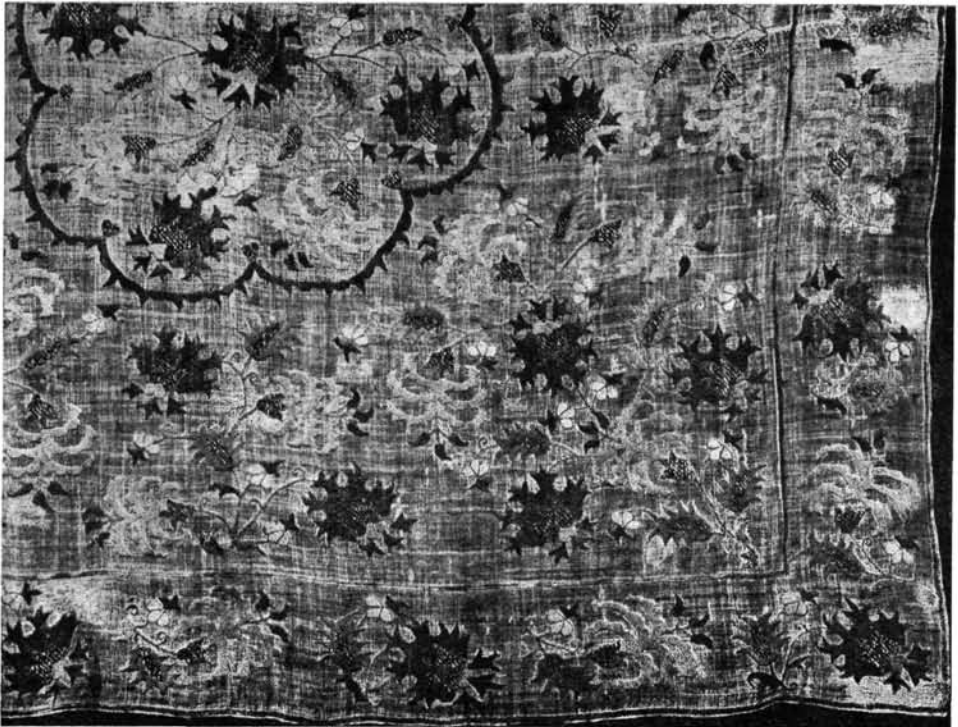
A továbbiakban azokról a török terítőkről szólunk, illetve azokat a török hímzéseket írjuk le, melyek a sárospataki Református Múzeumban találhatóak és amelyek az utóbbi években végzett tervszerű gyűjtőmunka során kerültek be Borsod-Abaúj-Zemplén megye református templomaiból. A bevezetőben em-

lített 95 terítőből, melyek a régi leltárakban szerepelnek, 16 darab található Sárospatakon.

Először a „bulya vászon”, azaz a száda anyagra hímzett, török nyelven „kavuk”-nak nevezett terítőket ismertetjük:

1. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, két végből összevarrva. Négy oldalán vékony sárga csík sárga színű selyemfonállal hímezve, amelyen ekrü és halványzöld színű pontocskák vannak elhelyezve. A terítő egész felületét öt ágú stilizált, kontúrozott kis tulipán okból álló ekrü színű virágcsokrok díszítik. A csokor szárán három zöld színű levél. Középen kör alakú, zöld és ekrü színű nagy levélkoszorú, amelyben ugyancsak tulipáncsokros díszítmények vannak. A kör közepén ekrü színű nagy rozetta. Gyűjtési helye: Beret, Abauj m. 17. század. Mérete 114×114 cm (1. kép). Ltsz. F. 1881.1.

2. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, két végből összevarrva. Négy oldalán keskeny ekrü színű selyemfonállal hímzett sáv, a terítő egész felületét négy sorban elhelyezett, tizenhat nagy stilizált virágornamens díszíti: körbekunkorodó kettős barna száron apróbb piros, ekrü, kék virágok, zöld levelekkel, a másik száron egy nagy, barnával kontúrozott ekrü és kék színű sarlós-



6. kép. A tolcsvai terítő részlete

levelű virág. Gyűjtési helye: Hernádszentandrás. Abaúj m. 17. század. Mérete: 92×96 cm (2. kép). Ltsz. F. 1964.37.

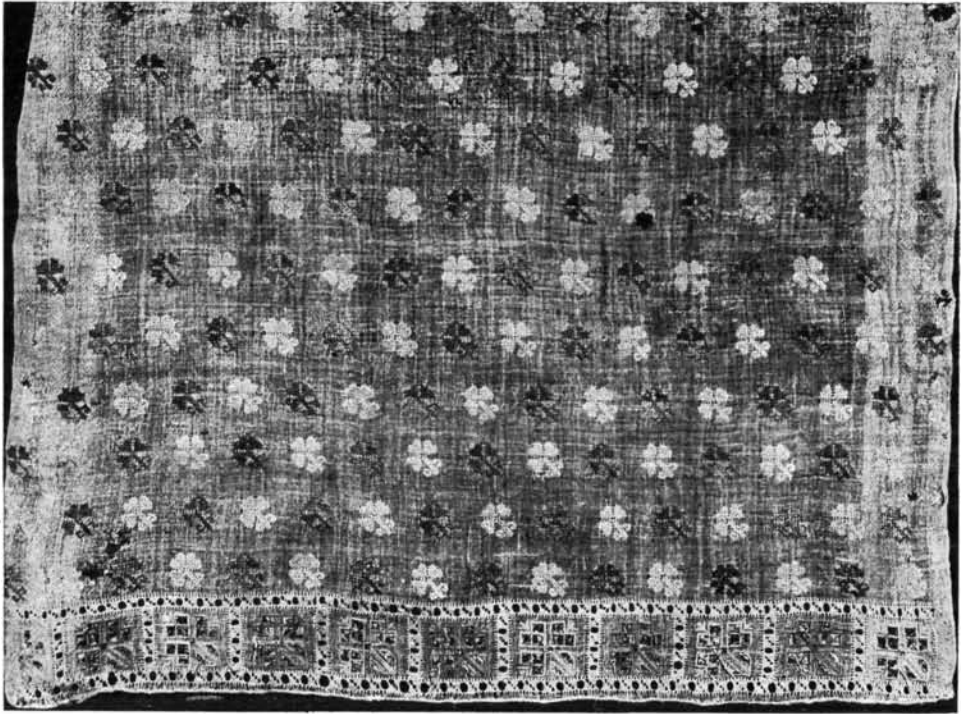
3. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, két végből összevarrva. Négy oldalán kettős kék színű selyemfonállal hímzett csík között kék, arany, ekrü és zöld színű kisebb virágcsokorok helyezkednek el. A belső négyszög egy-egy sarkában nagy, kék, ekrü, zöld fémszálas hímzésű virágcsokor. Az oldalak felező vonalánál kisebb virágcsokor. Középen félkörívekből álló kék színű, kacsokkal dekorált nagy rozetta, benne ún. „forgó rózsza” szintén kék, zöld, ekrü színű selyem és arany színű fémszállal hímezve. Gyűjtési helye: Tolcsva, Zemplén m. 17. század. Mérete: 110×110 cm (3. kép). Ltsz. F. 1966.10.

4. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, két végből összevarrva. Négy oldalán két hímzett csík között kettős ágat hajtó virágtő, kontúrozott ekrü és halványpiros színnel, zöld levelekkel. A csíkon belül az egész terítőt sűrűn behálózó ugyanilyen virágok, középen félkörívekből alkotott kör egy nagyobb virággal, melyből kisebb virágszálak nyúlnak ki. Gyűjtési helye: Ragály, Abaúj m. 17. század. Ltsz. F. 1965.1.

5. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, két végből összevarrva. Négy oldalán halványbarna és ekrü színű apró kontúrozott levelekből álló szegély. Négy sarkában egy tőből kiinduló nagy, szerteágazó virágcsokor, piros, kék,



4. kép. A szászfai terítő



5. kép. A korláti terítő részlete

ekrü színű selyemmel hímezve. Középen félkörívekből alkotott, kacsokkal díszített kék színű körben nyolc nagy színes virágból álló „forgó rózsza”. Gyűjtési helye: Martonyi, Abaúj m. 17. század. Mérete: 97×102 cm. Ltsz. F. 1962.4.

Hogy milyen különlegesek és ritkák ezek a „kavuk” textíliák, elég ha utalunk arra, hogy a konstantinápolyi szultáni Múzeum (Topkapi Sarayi Müzesi) textilgyűjteményében, Nurhayat Berker osztályvezető tájékoztatása szerint mindössze kilenc darab található. A „kavuk” elnevezés tőle ered.

Az úgynevezett „pesgir” kendők csoportjába sorolhatók az alábbi úrasztali textíliák:

6. Kendő, anyaga fehér száda, téglalap alakú, két végén rojtozás, fölötté keskeny sávban fémszálas leszövés. Négy oldalán vékony, ekrü színű keretben három-három, illetve öt-öt ekrü és fehér színű selyemszállal hímzett, két ágú virágos, leveles csokor. Gyűjtési helye: Parasznya, Borsod m. 17. század. Mérete: 62×142 cm. Ltsz. F. 1965.28.

7. Kendő, anyaga fehér száda, téglalap alakú, két végén négy-négy ekrü színű, fémszállal kontúrozott négy virágból álló csokor. Gyűjtési helye: Szászfa, Abaúj m. 17. század. Mérete: 44×85 cm (4. kép). Ltsz. F. 1963.61. Valószínűleg jegykendőnek készülhetett az a két darab, kisméretű terítő, melyek a török

hímzések között található a sárospataki Református Múzeumban. Ilyen jegykendőről Palotay G. is említést tesz.

8. Kendő, anyaga fehér száda, téglalap alakú, két végén zsubrikálással négyyszögletű mezőkre osztva, a mezőkben ekrü- és arany színű fémszállal hímzett négy szirmú geometrikus virágdísz. Két hosszabb oldalán több csíkban ekrü színű beszövés. A kendő egész felületét betöltő apró, csont és halványkék színű kis virágok mértani elrendezésben. Gyűjtési helye: Korlát, Abaúj m. 17. század. Mérete: 42×60 cm (5. kép). Ltsz. 1961.179.

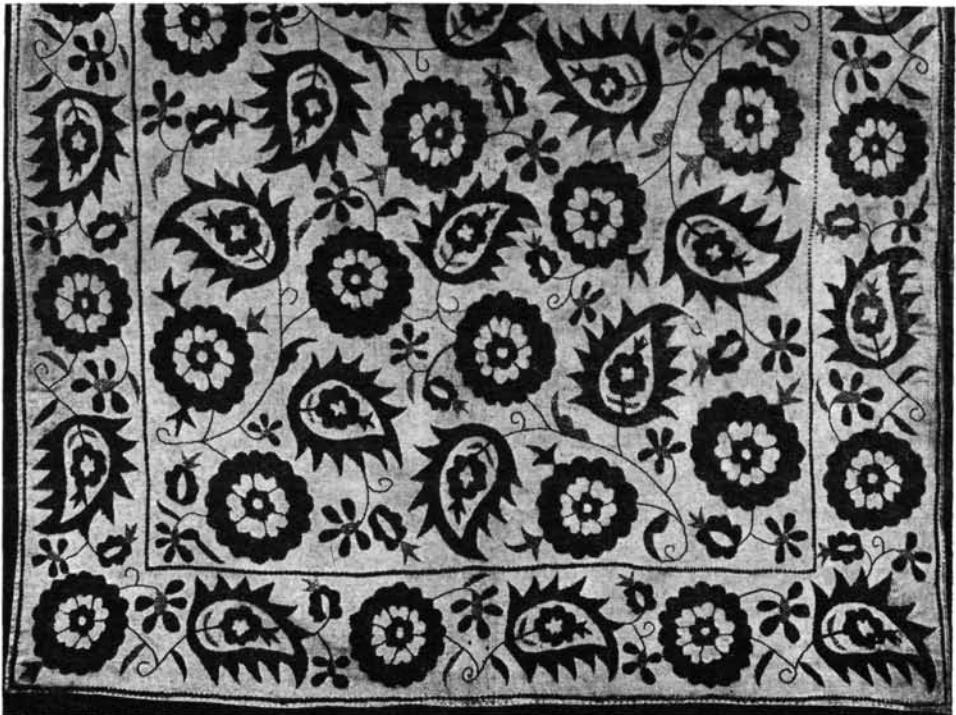
9. Kendő, anyaga fehér száda, négyzetes, négy sarkában háromszögletű mezőben kék, ekrü, piros színű selyemfonállal, ezüst színű fémszállal hímzett virágcsokor. Négy oldalán vékony csont színű csík, ezen belül ezüst színű, piros és kék színnel kontúrozott apró virágok csont színű, háromágú leveleskéekkel. Középen hímzett négyyszög: a négy sarokban egy-egy nagyobb halványkék, pirossal kontúrozott, belül ezüsttel hímzett virág zöld levelekkel, négy oldalt kettős sorban elhelyezett Z alakú piros, kék díszítmények, ezen belül egy sorban S alakú piros, kék minták. A kendő közepén csont színű négyzetben piros, kék, ezüst, ekrü színű apró virágok és egy nagyobb piros színű „forgó rózsza”. Gyűjtési helye: Hernádszurdok, Abaúj m. 17. század. Mérete: 48×43 cm. Ltsz. F.1961. 42.

A felsorolt kendők és terítők díszítményei olyan öltéstechnikával készültek, hogy a minták a textília színén és fonákán teljesen azonos színben és formában tűnnek elő. A török hímzések másik csoportjába azokat a terítőket, abroszokat sorolhatnánk, amelyeknek csak az egyik oldala van hímezve és bélelve vannak. Ezek a régi leltárakban „bélelt”, „fejtővel prémezett” meghatározással vannak feljegyezve. De erre utal a *nagyvisnyói* eklézsia már említett terítője, amely a leltár szerint „egy színre varrott” vagyis csak egyik oldalán hímzett volt. A most sorra kerülő terítők nemcsak a hímzés technikájában különböznek az előbbieken ismertetett terítőktől, hanem az ornamentikában is eltérést látnunk. Amíg a mindkét oldalukon hímzett terítők díszítésére az aprólékos kidolgozás, a halvány színek, a fémszálas hímzés, aránylag kis méretű virágornamensekből komponált, zezzugos, szerteágazó motívumok a jellemzők, a bélelt, csak egy oldalukon hímzett terítőknél viszont a harsány piros-kék színek dominálnak, enyhítésképpen alkalmaztak itt-ott halvány zöld, kék, csont színeket. A minták szinte önálló életet élnek, csak néha vannak összekapcsolva vékony szárrakkal és rendkívül nagyok. A minták magukon viselik ugyan a keleti díszítőművészet sajátosságait, a terítők egész felületét sűrűn borítják a színes virágok, fogazott szélű sarlós levelek, de összehatásukban valahogy ezek a hímzések „másképpen” török hímzések mint az előbbi „kavuk és pesgir” textíliák. Mivel magyarázható ez a szembetűnő stílusbeli különbség? Talán azzal, hogy a mindkét oldalukon hímzett terítőket török asszonyok és lányok saját vagy házi használatra készítették. Turbántakarók, jegykendők, kéztörölők voltak és ezeket igyekeztek a legaprólékosabban, hihetetlen türelemmel, művészi igénnyel előállítani, díszíteni. Az egyik oldalon hímzett és bélelt terítőket pedig — véleményünk szerint — a köznép számára, kereskedelmi céltalattal készítették. Ezért hímeztek csak az egyik oldalát a terítőnek, hiszen ez nagy munkamegtakarítást jelentett, hagyták el a drága fémszálat, alkalmaztak élénk színeket, hogy a vásárlóközönség felfigyeljen a tetszetős árura. Az köz-

tudott dolog, hogy a 17. század folyamán milyen nagy mennyiségű török textil-áru került a magyarországi részekre, Erdélybe a kereskedelem révén. A mindkét oldalon hímzett terítők készítése rendkívül munkaigényes volt, ezért több bélelt terítőt már nem a mindkét oldalukon hímzett terítőknél szokásos sűrű, tömött laposöltéssel, hanem az egyszerűbb, „feszítő öltésnek” nevezett technikával hímezték, vagyis a lazán lefektetett selyemszálat bizonyos távolságokban ráerősítették az alapanyagra. A mindkét oldalukon hímzett terítők, kendők anyaga mindig száda volt, az egy oldalas hímzéseknél találtunk vászon anyagot is. A bélés pedig minden esetben egészen durva vászon anyag, esetleg az ún. „prémezés” a fonák szegése gyolcs. Ennek alapján feltételezhető, hogy ezeket a terítőket később, hazánkban bélelték ki használat közben, tartósították az erősebb vászon anyaggal. Ez elképzelhető, mert van olyan török hímzés is a pataki Református Múzeumban — az abaújalpári terítő — amelynek csak egy oldala van hímezve, de nincs bélelve.

Négy ilyen nagy mintájú, egy oldalán hímzett, bélelt, illetve béleletlen terítő található Sárospatakon:

10. Terítő, anyaga fehér száda, négyzetes, két végből összevarrva, színes selyemmel hímezve, négy oldalán kettős piros csík között nagy virágmintákból alkotott szegély helyezkedik el: barna száron egy nagy küllős, kör alakú élénk-



6. kép. A szentistvánbaksai terítő részlete

piros és egy fogazott szélű, kék színű nagy sarlós virág, kisebb virággal, gránátalmával, kék és zöld színű levelekkel. A terítő belső felületét ugyanilyen színű, formájú és nagyságú motívumok díszítik: barna színű ívelt száron öt nagy piros-kék virág helyezkedik el. A szárok a négy sarokból indulnak ki. A nagy virágok között apróbb négy-öt szirmú kisebb virágok, halványzöld és kék színű levelek. A terítő ún. „feszítő öltéssel” hímézve. Bélése fehér vászon, négy oldalán keskeny kék színű vászon csík. Gyűjtési helye: Szentistvánbaksa, Abaúj m. 17. század. Mérete: 83×85 cm. (6. kép). Ltsz. F. 1967.8.

11. Terítő, anyaga fehér száda, négyzetes, két végből összevarrva, színes selyemmel hímézve, bélelt. Négy oldalán egy vékony piros csíkon váltakozva piros-kék, csontszín félkörökből alkotott díszítmény sorakozik. Ezen belül hat sorban nagy hullámos szélű, egész és fél, váltakozó piros-kék színű, félholdhoz hasonló motívumok helyezkednek el. A félholdban csont színű virágokból, halványzöld színű levelekből alkotott koszorú, a félhold egyik végén piros, illetve kék színű sarlós, fogazott levél. A nagy minták között három, egymás felé forduló, csontszínű kis félhold. A terítő bélése fehér kendervászon, szélén halványbarna selyem sáv. Gyűjtési helye: Balajt, Borsod m. 17. század. Mérete: 96×104 cm. Ltsz. F. 1965.4.

12. Terítő, anyaga fehér száda, három végből összevarrva, négyzetes, lapos-öltéssel, színes selyemmel hímzett. Négy oldalán kék színű csíkra helyezett hármasan tagolt levélminták. Ezen belül vízszintes elrendezésben hét sorban egymás fölé helyezett, egész és fél mustrákból álló díszítmények: élénkpiros



4. kép. Az abaújalpári terítő részlete

színű nagy, sarlós, fogazott szélű stilizált virág, benne kék kontúros csontszínű mezőben három kis levél. A nagy minta alatt halványzöld és csont szín félholdból és tulipánból kinövő kétféle hajló nagy kék színű sarlós, fogazott szélű levél. A nagy minták között kisebb halványzöld, csontszínű, a nagy minták belsejével megegyező mustrák. Gyűjtési helye: Abaújalpár, Abaúj m. 17. század. Mérete: 110×115 cm (7. kép). Ltsz. F. 1962.21.

13. Terítő, négyzetes, anyaga fehér száda, bélelt, színes selyemmel, laposöltéssel hímezve. Négy oldalán kettős piros csík között egymásba kapcsolódó piros-kék virágok zöld szárral, barnával kontúrozott csontszínű gránátalmák, apró levelek kis virágok. A terítő egész felületét behálózzák a félköríves zöld száron elhelyezkedő nagy piros szegfűk, sarlós, fogazott szélű nagy stilizált piros-kék virágok. A nagy minták között apró csontszínű, barnával kontúrozott félholdacskák, levelek. A terítő bélése kendervászon, a bélés szélén kék színű lenvászon sáv. Gyűjtési helye: Egerlövő, Borsod m. 17. század. Mérete: 100×104 cm. Ltsz. F. 1965.10.

Selyemből készült török textiliala a már említett tiszadorogmai brokát terítőkön kívül csak egy található Sárospatakon.

14. Terítő, négyzetes, két végből összevarrva, anyaga krém színű muszlin selyem. Szélein később rávarrt arany színű csipke. Két végén beleszővött arany színű csíkokból álló széles sáv, fölötte ugyancsak beleszővött arany színű csík. A terítő belső mezőjét kilenc sorban elhelyezett, szövőtt, aranyszálakból készült kis virágmotívumok díszítik. Gyűjtési helye: Zsujta, Abaúj m. 17. század. Mérete: 102×109 cm. Ltsz. F. 1961.133.

Nem török munka, de nyilvánvalóan a török hímzés hatására készült Észak-Magyarországon az a két abrosz, melyeket az alábbiakban írunk le:

15. Abrosz, négyzetes, anyaga fehér vászon, két végből összevarrva. Négy sarkában és a közepén 23×26 cm nagyságú négyzetes mezőben kereszt-szemes, színes selyemhímzéssel készült mustra: kereszt alakban elhelyezett négy ciprusfa piros, kék, csont színben, a ciprusfa felső végéből két oldalt zöld száron egy-egy piros szegfű nő ki két kisebb virággal. Átlós irányban négy gránátalma hasonló színekkel, a gránátalma egyenes szárából két oldalra egy-egy piros, kék virág nyúlik ki. A négy sarokban kis piros tulipánok zöld levelekkel. A hímzés az abrosz színén és fonákján azonos. Gyűjtési helye: Tomor, Borsod m. 18. század. Mérete: 190×182 cm. Ltsz. F. 1961.166.

16. Abrosz, négyzetes, három végből összevarrva, selyemmel hímezve. Négy oldalán kettős piros csík között egyszerű rajzú virágminták helyezkednek el: piros, kék, csont színű rózsákból ívelt száron levelek, illetve négyszirmú kis virágok nyúlnak ki. Az abrosz egész felületét behálózzák a szimmetrikusan három sorban elhelyezett piros, kék, csont színű nagy virágokból, zöld levelekből álló, „forgó rózsához” hasonló minták. Közben kisebb primitív rajzú virágok, halhólyaghoz hasonló díszítmények helyezkednek el. Gyűjtési helye: Egerlövő, Borsod m. Mérete: 110×130 cm. Ltsz. F. 1965.11.

E két utóbbi abrosz hímzése különösen figyelemre méltó. A tomori abrosz négyzetbe komponált mintájában a török ornamentika legrégebb és leggyakrabban előforduló mustráit találjuk meg. Legrégebb a ciprusfa, amely már a 16. században előfordul a török falicsempéken. A gránátalma, szegfű, tulipán tipikus keleti díszítőelem, amely azonban a magyar, főleg az erdélyi kereszt-

szemes munkákon, egyéb hízmzéseken gyakran előfordul. Az egerlövői abrosz kitűnő illusztráció ahhoz, hogy a magyar népi díszítőművészet hogyan veszi át egy másik nép formakincsét, alakítja át, jelen esetben egyszerűsíti le a túlszűfolt keleti ornamentikát egy könnyedebb, de mégis művészi formára.

A felsorolt terítőkön kívül a sárospataki Református Múzeumban vannak a *Palotay Gertrud* által leírt *zsujtai*, *poroszlói* török terítők, valamint a törökös motívumokkal hímezett, de már kifejezetten magyar hízmzések: a *tiszanánai*, *baktai*, *zsujtai*, *ragályi*, *kenézlii terítők*. Összesen tehát 16 eredeti török és 7 törökös hízmzést őriz a sárospataki Református Múzeum, s amint mondtuk, dolgozatunk szerény igyekezet arra, hogy az újabb kutatások által feltárt adatokkal kiegészítsük *Palotay Gertrud* tanulmányát.

JEGYZETEK

1. *Palotay Gertrud*: Oszmán-török elemek a magyar hízmzésben. Bibliotheca Humanitatis Historica. VI. Bp. 1940. 27.
2. Tanulmányomhoz a következő levéltári anyagot, illetve jegyzőkönyveket használtam: a) „Protokollum, Borsodi V. Tractus 1665—1727.; b) Protokollum 1735—36-ról; c) Protokollum a Borsodi V. Tractus Ekklesiáiról 1753—1764.; d) Conscriptio a Zempléni V. Tractusról 1782.; e) Superintendentialis visitatio jegyzőkönyve 1799.; f) Adalékok a tornai egyházmegye történetéhez az 1801. évből; g) Az alsó Zempléni Helv. Conf. követő Egyházi Vidék jegyzőkönyve 1806”. Mind a hat jegyzőkönyv az Egyházkerületi Levéltárban van Sárospatakon. Az egyes községek neve mellett levő évszám az összeírás idejét jelzi.
3. *Szilágyi Sándor*: Magyar nemzet története. VI. Bp. 477.
4. *Palotay* i. m. 27.
5. Leltári száma: F. 1961. 34.
6. *Palotay* i. m. 17.
7. *Palotay Gertrud*: A miskolci református egyház régi hízmzései. Történetírás. 1937. évfolyam.
8. A konstantinápolyi Múzeumot levélben kerestük meg tájékoztatás, illetve felvilágosítás céljából. Nurhayat Berker válaszában közölte az adatokat.

*TÜRKISCHE STICKEREIEN IN REFORMIERTEN KIRCHEN
IN NORDUNGARN
(Auszug)*

Der Aufsatz ist quasi eine Ergänzung zu Gertrud Palotays Buch: „Osmanisch-türkische Elemente in der ungarischen Stickerei“, erschienen 1940 in ungarischer und französischer Sprache. Die namhafte Textilexpertin hat dieses interessante kulturhistorische Thema in erster Linie auf Basis der in Ungarn erhaltenen Andenken bearbeitet. Sie stellte den Einfluss des türkischen Textilhanderwerks auf die ungarische Stickerei fest.

Die schönsten und sehr charakteristischen Stücke der ungarischen Stickerei aus dem 17.—18. Jahrhundert findet man im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén als Altarausrüstungen reformierter Kirchen. In diesen städtischen und dörflichen Kirchgemeinden wurden nicht nur die verschiedenen Decken und Tücher über Jahrhunderte aufbewahrt, sondern in alten Inventarien fand man auch viele Angaben über türkische Textilien. Diese Inventar-, richtiger Archivangaben hat Gertrud Palotay in ihrem erwähnten ausgezeichneten Werk nicht verwendet. Anhand der Inventarien konnte festgestellt werden, dass im heutigen Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén in den Jahren 1665 bis 1806 in 59 reformierten Kirchen 95 Decken türkischer Herkunft oder mit türkischen Stickereien existierten. Diese grosse Zahl beweist, dass sich die türkischen Textilien in Nordungarn im 17—18. Jahrhundert grosser Beliebtheit erfreuten.

Im ersten Teil unserer Arbeit registrieren wir — nach Gemeinden geordnet — jene Decken, die in den Inventaren ausgesprochen als „türkisch“ bezeichnet wurden. Eine andere Gruppe bilden die in den Inventaren als „bulya vászon“ („bulya“-Leinen) registrierten Textilien. Der Ausdruck weist auf das Material und die Gewebeat hin. In einigen Fällen weist die längliche Form der Textilien auf die türkische Herkunft hin.

Wir erwähnen in der Studie die „Kamelhaar“-decken, die mit spezieller Drucktechnik hergestellten türkischen Textilien, die auch unter den Ausrüstungen reformierter Kirchen vorkommen, weiterhin die einheimischen Decken und Tücher, die türkischen Einfluss aufweisen.

Das Reformierte Museum zu Sárospatak hat diese Decken in den letzten Jahren in planmässiger Arbeit gesammelt und ausgestellt, darunter befinden sich 16, die in den schon erwähnten Inventarien aufgeführt sind. Weiterhin beschreiben wir die im Museum gesammelten Textilien, unerwähnt bleiben die Stücke, die Gertrud Palotay in ihrem Buch beschreibt. Besonders reich ist die Sammlung an sogenannten „Kavuk“-Decken, bei denen das Blumenmuster mit Seide auf das Webfach gestickt wurde. Von dieser Sorte besitzt das Museum

5 Stück. (Es sei erwähnt, dass das Sultans-Museum in Konstantinopel insgesamt nur 9 solcher Decken besitzt). An den Decken mit türkischer Stickerei, die im Sárospataker Museum zu finden sind, kann beobachtet werden, wie die volkstümliche ungarische Stickereikunst die türkischen Motive übernahm, und welchen Einfluss die türkische Stickerei auf das ungarische Textilhandwerk ausgeübt hat.

Béla Takács